

Mluvená čeština v mediálním žánru „partnerského rozhovoru“: ještě jednou k neformálnosti a „kolokvializaci“

Jana HOFFMANNOVÁ

Ústav pro jazyk český AV ČR
hoffmannova@ujc.cas.cz

Spoken Czech in the media genre “partner interview”: Informality and “colloquialization” revisited

ABSTRACT: The genre “partner interview” (cf. Čmejrková 1996, 2007, 2013, among others), led by an accommodating and friendly moderator, is specific in that it falls somewhere between the area of the realization of higher communicative aims and the area of everyday communication (see the differentiation by Homoláč and Mrázková 2014). It enables a significant degree of informality (for recent work on this, cf. Lollok 2018; for earlier work e.g. Trost 1995; Müllerová 2003, 2010; Mareš 2003, 2007 among others) and certain tendencies toward “colloquialization”, without being strikingly non-standard or uncultivated in character. This contribution is a case study based on an interview between Jan Rosák (on the radio program *Tandem*) with the chair of the Czech Academy of Sciences, Eva Zažímalová; it is oriented above all toward the construction of extensive syntactic wholes and the use of expletives such as *jako*, *tedy/teda*.

KEYWORDS: partner interview, informality, colloquialization, spoken Czech

1. Žánr partnerského rozhovoru: neformálnost a další rysy

Mediálními rozhovory, jejich typy a různými aspekty jsme se s kolegy zabývali už opravdu hodně – srov. kromě četných článků různé kapitoly v knižních publikacích *Jazyk, média, politika* (Čmejrková – Hoffmannová 2003) nebo *Mluvená čeština: hledání funkčního rozpětí* (Čmejrková – Hoffmannová 2011), a celou monografii *Styl mediálních dialogů* (Čmejrková et al. 2013). Dlouhodobě se zabýváme i mluvenou češtinou – od iniciačních prací Olgy Müllerové až po nedávno vydanou knihu *Syntax mluvené češtiny* (Hoffmannová – Homoláč – Mrázková 2019). A obě tato velká témata se nám neustále přirozeně setkávají a prostupují: tam, kde se snažíme zachytit pronikání charakteristických rysů a prvků mluvené češtiny do psaných mediálních dialogů, i tam, kde sledujeme invazi výrazů a postupů příznačných pro běžné, každodenní, privátní, neoficiální rozhovory do mluvených rozhovorů mediálních (v rozhlase, televizi, na internetu), tj. do dialogů veřejných nebo poloveřejných, oficiálních nebo polooficiálních atd. K takto zaměřeným výzkumům se pokusím přispět i zde, inspirována k tomu podnětem jubilanta Františka Štíchy.

V monitoringu médií, který je pracovníkům Ústavu pro jazyk český AV ČR poskytován každý měsíc, nám byl totiž v únoru 2019 nabídnut přepis rozhovoru, který vedl 4. ledna 2019 v rozhlasovém pořadu *Tandem* (ČRo Region) známý moderátor Jan Rosák s předsedkyní Akademie věd ČR prof. RNDr. Evou Zažímalovou, CSc. Pro ústavní monitoring byl tento rozhovor (v němž je i zmínka o ÚJČ) převzat z archivu Newton Media. Jak vznikají tyto přepisy, mi není známo; v každém případě jde jen o velmi přibližné zachycení skutečného

a vysílaného dialogu, které zdaleka neodpovídá korektním přepisům pořizovaným podle stanovených pravidel pro naše výzkumy. Audionahrávka bohužel není k dispozici a z přepisu nelze rozpoznat žádné zvukové kvality (pauzy, intonaci, důraz, tempo řeči atd.). Nedo-
zvíme se z něj nic o výslovnosti obou aktérů; můžeme se jen dohadovat, kde jeden z nich (zřejmě v několika málo případech moderátor) skočil druhému do řeči, přerušil jeho repliku; do přepisu se nedostaly žádné hezitací zvuky (typu *hmm, ehm*) ani tzv. kontinuátory (krátké responzní zvuky typu *ano, no, jo, aha*), kterými pravděpodobně moderátor doprovázel poměrně rozsáhlé odpovědi prof. Zažímalové na jeho otázky. I když toto vše necháme stranou, vykazuje ovšem rozhovor markantní stopy přirozené mluvenosti, ev. kolokvializace; tak výrazné, že mi kolega Štícha napsal mail, v němž vyjádřil údiv nad zveřejněním takového „neučesaného“ záznamu mluvené řeči.

Jsem velice vděčna prof. Zažímalové za její souhlas s analýzou tohoto rozhovoru, a ráda bych použila jako východisko její vlastní hodnocení: „Na ten rozhovor se docela živě pamatuji, pan Rosák byl velmi přátelský a uvolněný, nemluvil úplně ‚jako kniha‘, a asi se to přeneslo i na mne.“ To odpovídá žánrovému zařazení, které je u tohoto dialogu nepochybné: jde o tzv. „partnerský rozhovor“. Je to žánr v mnohém pomezí, nacházející se v přechodné zóně mezi funkčním stylem publicistickým a stylem prostě sdělovacím, resp. mezi oblastí realizace vyšších komunikačních cílů a oblastí běžného dorozumívání (srov. Homoláč – Mrázková 2014); Müllerová (2003) ho situuje „na pomezí interview a přátelského popovídání“. Je to rozhovor mediální a tudíž ze své podstaty institucionální, a k podstatě institucionality patří asymetrie, zde ale složitě rozvrstvená. Reprezentantem instituce je tu moderátor, který má jaksí „navrch“ v tom, že rozhovor řídí, reguluje jeho průběh. Na druhé straně moderátor nezřídka vede rozhovor s osobou zaujímající vysoce prestižní sociální roli (jako právě zde); to vnáší do jeho interakčního chování úctu, vstřícnost, takt, empatii; to, že partnerovi poskytuje maximální prostor k jeho sebe prezentaci, že dodržuje zdvořilostní maximy, na hosta nijak nenaléhá, k ničemu ho nenutí. Svými charakteristikami se tak partnerský rozhovor odlišuje od výrazně řízeného a stroze informativního zpravodajského interview, od kompetitivních, mnohdy i konfliktních politických debat, i od zábavných a často ne příliš „uctivých“ talk-show. Dialog má přinést publiku co nejvíce informací o představované osobě, ale přitom jde o rozhovor živý, se zřetelným kontaktním rozměrem – a je to kontakt kooperativní, založený na vzájemném souladu a pozitivních postojích. Není zde třeba usilovat o „zachování tváře“ (srov. Brown – Levinson 1987). Neprobíhá tu žádný boj o slovo (popsaný jako mechanismus turn-taking, viz Sacks – Schegloff – Jefferson 1974), otázko-odpověďové sekvence se většinou ukázněně střídají. „Positioning“, vzájemné konstruování pozic a identit partnerů tu ale probíhá; a pokud se podaří mezi účastníky vytvořit uvolněnou, nenucenou, přátelskou atmosféru (jako u zde sledovaného dialogu), vztah vzájemné blízkosti a téměř důvěrnosti, může být rozhovor i značně neformální, soustředěný daleko více na obsah sdělení než na kontrolu jeho formy.

O partnerských rozhovorech psala vícekrát Světa Čmejrková (1996, 2007 aj.) a ukazovala mimo jiné, že moderátor může vzbudit u hosta takovou důvěru, že se mu partner svěří, že dochází k zvnitřnění, zdůvěrnění celého diskurzu, k uplatnění až „intimního stylu“ (Joos 1962) – a že se na tom podílí i sdílení nebo vzájemné přizpůsobování partnerů, pokud jde o užívaný kód. Zde sledovaný rozhovor sice rozhodně nenabývá tak vysokého stupně důvěrnosti či intimnosti, ale k určitému kódovému přizpůsobování tu také dochází. Pokud Jan Rosák formuluje otázky např. tímto způsobem: *A tam už vás to teda popadlo jako přímo teda? (...) Bere vás to dodneška?*, nelze se divit, že odpověď prof. Zažímalové zní *Hrozně se mi líběj*. (Jak uvidíme dále, užívání intenzifikátorů typu *hrozně, strašně* není v jejím nenuceném mluveném projevu ničím výjimečným; zatímco výrazně nespisovný tvar *líběj* výjimečný je,

prvky nespisovného tvarosloví tu najdeme jen v několika málo případech a jako signál zvýšené emocionality.)

Bylo už mnohokrát prokázáno, z různých pohledů a na různých příkladech osvětleno, že při zařazování, hodnocení textů a komunikačních situací není možno aplikovat (a v současné době čím dále tím méně) stabilní konfiguraci parametrů oficiální + veřejný + formální na jedné straně vs. neoficiální + neveřejný (soukromý) + neformální na straně druhé. (K těmto konstelacím stylistických činitelů srov. mj. Hoffmannová 2015.) Některé situace lze charakterizovat jako neveřejné, ale poměrně oficiální a formální (např. jednání na úřadech, v advokátní poradně, rozhovor v lékařské ordinaci); jiné, jako náš rozhlasový rozhovor, jako veřejné (určené širokému okruhu posluchačů, kteří jsou pro účastníky rozhovoru anonymní), ale značně neoficiální a neformální. Pavel Trost (1995, jeho stať však pochází už z r. 1981) ještě poměrně pregnančně rozlišuje „řeč formální“ (s ní spojuje společenskou korektnost, vysokou intelektuální úroveň, připravenost, regulovanost, dodržování norem spisovného jazyka; korektní výslovnost, propracovaný „lexikální kód“, explicitní syntax) a „řeč neformální“ (spontánní, bezprostřední, nespoutanou normami a pravidly; s omezeným „lexikálním kódem“, tj. např. množstvím expresivních výrazů nebo tzv. „chudých slov“; oplývající „odchylkami od normy“ především v syntaxi, jež se vyznačuje eliptičností, útržkovitostí, neúplností a neukončeností, anakoluty atd.). I Trost ale uznává neformálnost za velmi komplexní kvalitu, připouští pro některé situace kolísání, různou míru formálnosti. Masivním ústupem formálnosti v posledních dekadách, pronikáním neformálnosti do veřejné komunikační sféry se zabývali např. také Mareš (2003, 2007 aj.), Müllerová (2010), Hoffmannová (2017), a řada dalších až po nedávnou stať Marka Lolloka (2018). Ondřej Hausenblas (1993) tu používá dichotomii formálnosti a uvolněnosti; proti formálním situacím staví situace „volné, méně společensky normované, komunikačně operativní“. Právě rozhovor J. Rosáka s E. Zažímalovou vykazuje nepochybně vysoký stupeň uvolněnosti, neformálnosti – což podle mého názoru rozhodně nevylučuje Trostovu „společenskou korektnost“ ani „vysokou intelektuální úroveň“; a tato profilace neformálnosti není spojena ani s restrikcemi „lexikálního kódu“.

2. Výstavba dialogu, otázky a odpovědi

Jak už jsem uvedla výše, přepis dialogu neumožňuje věnovat pozornost zvukové stránce; zaměřím se proto na lexikální a hlavně syntaktickou charakteristiku, ev. na výstavbu textu a jeho dialogické kvality. A protože se nemohu zabývat výslovností a v lexiku ani syntaxi v podstatě není možno rozlišovat spisovnost a nespisovnost, ponechám zde otázku obvyklého spojování neformálnosti s nespisovností zcela stranou. Bylo by možno z tohoto hlediska zkoumat tvarosloví, ale nespisovné tvary se v dialogu vyskytují opravdu jen zcela sporadicky a navíc není jisté, zda přepisovatel některé odchylky od spisovné normy třeba mechanicky, podvědomě neopravil; zatímco v oblasti lexika a syntaxe se lze asi na přepis více spolehnout.

Výše jsem se zmiňovala o střídání otázko-odpověďových sekvencí; ale partnerský rozhovor není zpravodajské interview a jeho struktura je přece jen rozvolněnější a bohatší. Vstupy moderátora nemají vždy vyloženě formu otázek (resp. tázacích vět), ale někdy vyslovuje spíše dohady, odhady, předpoklady – na něž jeho partnerka reaguje obdobně jako na otázky:

- (1) EZ *Samozřejmě že se člověk během těch návštěv dozvěděl spoustu problémů, se kterými se potýkají.*
 JR *No asi pravděpodobně všude tak trochu jim chybí peníze.*
 EZ *Ano, o ty jde vždycky až v první řadě.¹*

Jindy hned nepoloží další otázku, ale reaguje na odpověď partnerky – vždy souhlasně, podpůrně:

- (2) EZ ... *a tam zasáhl otec a řekl, že teda geologie pro ženu teda že není vhodné povolání.*
JR *Tam byste se mohla udřít, to je pravda, protože přenášet ty velké dávky kamení.*

Někde je vzájemná shoda a soulad manifestována i v delší sekvenci – třeba tam, kde moderátor reaguje na vyprávění paní profesorky o jejích hudebních zálibách a o tom, jak v mládí jezdila na koni:

- (3) JR *No já vám řeknu, vzhledem k těm vašim zálibám, kdybyste bývala napsala jako záliby do přihlášky dejme tomu na nějakou vysokou školu, jízda na koni a piano, tak to nevím, jestli by to byly body plus tedy no, to nevím.*
EZ *To asi nebyly.*
JR *To asi ne.*

A ještě jeden příklad na to, jak shoda partnery přivádí až ke vzájemnému opakování:

- (4) EZ ... *bez poměrně široké mezinárodní spolupráce se neobejdete.*
JR *Až takhle mezinárodně.*
EZ *Až takhle.*

Moderátorovy pozitivní reakce na odpovědi hosta nabývají někdy až povahy komplimentu:

- (5) EZ *Já politické ambice nemám (...) zatím jsem o žádné politické kariéře neuvažovala.*
JR *Ne? Škoda. Vypadala byste výborně na známkách.*

V některých případech evidentní neukončenost replik předsedkyně AV sugeruje, že ji partner přerušil. I přerušeni může být ovšem motivováno horlivým souhlasem, jako v ukázkách (6) a (7):

- (6) EZ ... *jako dítě jsem měla poměrně znělý alt, takže vlastně i v tom dětském sboru (...) já jsem zpívala vlastně tenorový part, takže*
JR *Tak teď nevypadáte úplně na ten soprán, ano.*
(7) EZ *Takže já jsem zůstala nakonec u těch Beatles, mám ráda Simona a Garfunkela a prostě*
JR *Paní doktorko, v tomhle si tak konvenujeme, ani nevíte jak.*

Moderátorovo „skákání do řeči“ hosta může být ovšem motivováno i jinak, např. potřebou rychle vstoupit v určitém momentu do řeči partnerky s nějakou otázkou. Ani tady zřejmě partnerka nechápe přerušeni jako nějaký prohřešek vůči zdvořilosti – jsou to spíše projevy živého kontaktu, spontánního interakčního chování:

- (8) EZ ... *doted'ka, když bych se snažila zpívat, tak slyším, že zpívám falešně, takže*
JR *Tak já jsem si říkal, jestli náhodou pořád nezpíváte v nějakém akademickém sboru třeba?*
EZ *Ne, ráda bych, ale*
JR *A existuje něco takového?*

¹ Všechny ukázky pocházejí z výše uvedeného rozhovoru, dostupného na adrese: <https://mediasearch.newtonmedia.eu/news.php?uqid=d7846b53-8edb-4b7e-82eb-6c90709a6e82&index=articles_cze_2019q1_v2&qt=&qsmpl=&qsr=&qsc=Tandem&qa=>>.

Důkazem živého kontaktu a toho, že průběh rozhovoru není determinován pouze připravenými dotazy moderátora, jsou např. i jeho překvapené reaktivní otázky typu *Cože? Vážně ne?* nebo *Počkejte, to byl váš dědeček?* A velmi neformální z jeho strany je i závěr sekvence, v níž vede partnerku k tomu, aby si vybrala píseň nebo skladbu, která ji potěší. Když se dáma posléze rozhodne pro „Most přes rozbouřené vody“, Jan Rosák opět živě souhlasí: *Vid'te že jo. Dáme si.*

3. Slovní zásoba (ve vztahu ke komunikačním strategiím)

V závěru předchozího oddílu jsem se dostala ke skutečnosti, že na strukturu celého dialogu má značný vliv pravidelné zařazování hudebních čísel, se kterými moderátor obvykle spojuje změnu tématu. Na počátku svého hosta samozřejmě představil a přivítal, na konci děkuje a loučí se, ale buď před písní, nebo po ní většinou ještě zopakuje nebo připomene posluchačům, kdo je jeho hostem. A před písní také nějak ukončí téma (např. určitým stručným shrnutím), ev. už naznačí nové, které pak rozvine po doznění skladby. Hlavní témata si moderátor připravil předem a v rytmu určeném hudebními vložkami postupně střídá témata spojená s vědeckou odborností jeho hosta (přední české badatelky v oblasti přírodních věd), s manažerskou funkcí, kterou v současné době zastává (předsedkyně AV ČR) a s jejím osobním životem (dětství, mládí, zájmy a záliby). Tato témata, exponovaná v moderátorských otázkách, určují lexikální obsazení odpovědí prof. Zažímalové – výrazy, které i v neformálním rozhovoru svědčí o jeho vysoké intelektuální úrovni, jako např. *geologie, vulkanologie, fyzikální chemie, biochemie, živočišná fyziologie, experimentální botanika, molekulární biologie, cytologie; bílkoviny, proteiny, lektiny, enzymy, signální látky; rostlinný organismus, vícebuněčný organismus, architektura rostliny; receptory pro živočišné hormony, metabolismus rostlinných hormonů, struktura a funkce proteinů; stabilita, kosmopolitní, formální zakotvení, přístrojové vybavení...* Mluvíci přitom leckdy nečeká na otázky a odborné termíny hned vysvětluje, např. *Pracovala jsem na takzvaných lektinech, což jsou bílkoviny, které jsou schopny rozpoznávat a vázat cukry...* Povahou a atmosférou neformálního rozhovoru je přitom dáno, že odborná a intelektuální slovní zásoba, kterou jsou repliky předsedkyně AV nasyceny, je v nich tak intenzivně doprovázena expletivy (vycpávkami, výplňkami) typu *jako, teda, vlastně, prostě, takže...*

- (9) *Což jako jeho dědeček špatně nesl, teda jeho otec, můj dědeček, ale já jsem se pak nějak k těm rostlinám, protože jako jsem se vlastně pak celý život zabývala rostlinami, teda z toho řekněme molekulárně-biologického a biochemického hlediska, vrátila, teda díky různým náhodám, ale musím říct, že v té rodině to zůstalo, protože moje dcera vystudovala zahradní a krajinářskou architekturu.*

V ukázce (9) si můžeme kromě zmíněných expletiv povšimnout i výrazů *řekněme* a *musím říct*. Myslím, že tu lze využít zjištění S. Čmejrkové (1996), která charakterizuje jednu z typických řečových strategií intelektuálů, realizaci jejich jazykového managementu jako ohled k partnerovi, vedoucí k užívání skupiny prostředků, jež je možno shrnout pod označení *hedging*; jsou to jednak metajazykové signály jako *řekněme, řekla bych*, ale také některé „vycpávky“ typu *prostě, třeba, tak náč, takovej ten...* Lze je považovat za exponenty skromnosti mluvčího, který nechce na partnera-laika (v situaci mimo odbornou sféru) působit příliš sebevědomě, vyjadřovat se příliš kategoricky, přesně, definitivně. Domnívám se, že to přesně vystihuje i přístup prof. Zažímalové k tomuto rozhovoru: v jejích replikách nacházíme množství metajazykových komentářů jako *když to tak řeknu, když to řeknu s nadsázkou, velmi zhruba řečeno, zjednodušeně řečeno, dalo by se zjednodušeně říct* aj. Ostatně ani expletiva typu *jako, teda, vlastně, prostě*, ev. i *takže* nejsou v mluveném projevu vždy něčím zcela

zbytkovým a redundantním; někdy se uplatňují jako náznak opravy, vysvětlení, přípustky, ale hlavně jako exponenty oné neurčitosti, „zneurčitění“, skromného snižování kategoričnosti a definitivnosti. Kromě toho nám tyto výrazy leckdy pomáhají zpracovat určitou myšlenku, vyslovit se k tématu, o němž se nevyjadřujeme běžně – srov. např.:

- (10) ... můj dědeček ... on **teda** byl, byl **vlastně** pracoval na berňáku, **takže** byl úředník, ale **jako** tohle bylo jeho, tohle byl jeho velký koníček a pak ještě sbíral **teda** bibliofilie, **takže** to bylo **jako** z druhé strany, z druhé strany mé rodiny, jinak moje maminka je právnička, **takže** ta **jako** k té vědě nikdy moc blízko neměla.

Samozřejmě tu nelze pominout ani fakt, že tyto výrazy patří k idiolektu sledované mluvčí; sama paní profesorka byla překvapena frekvencí „plevelných slůvek“ ve svých replikách, ale ta slůvka nejsou vždy tak jednoznačně „plevelná“. A k této vrstvě mluvených projevů patří i rovněž frekventovaná pseudoukazovací zájmena:

- (11) *Takže jako ta věda je tím základem.*
 ... **ta** rostlina **ten** jejich vzájemný růst a vývoj koordinuje (...) **ty** rostlinné hormony třeba ovlivňují architekturu **té** rostliny, jak **ta** rostlina vypadá...
*Ty jako naše opravdu **takové ty** plány na X let dopředu musíme dělat...*

4. Syntax mluvené češtiny vs. její intelektualizace

Syntaktickou, skladební stránku rozhovoru, zejména replik hosta, je sice obtížné hodnotit bez představy o pauzách, intonaci, důzazech, ale přesto mě zaujala snad nejvíce. Už uvedené ukázky, především (9) a (10), názorně ukazují, že jde o typickou syntax běžného mluveného projevu, se všemi příznačnými rysy, jako je opakování, opravy (*tohle bylo jeho, tohle byl jeho velký koníček*), eliptické vypouštění a na druhé straně neustálé dodávání a přidávání dalších syntaktických jednotek (juxtapozice), vkládání a vsouvání aj. (K různým jevům syntaxe mluvené češtiny srov. Hoffmannová – Zeman 2017; Hoffmannová – Homoláč – Mrázková 2019.) Tento dojem, vznikající při prvním zběžném pozorování, lze ale výrazně zkorrigovat při globálnějším pohledu na celkovou výstavbu textu, kdy postupně rozpoznáme, že se repliky hosta pořadu vyznačují značnou, někdy až obdivuhodnou uspořádaností a organizovaností; u té se nyní zastavím v několika bodech.

4.1 Na moderátorovy otázky partnerka odpovídá velmi ukázněně, často přímo opakuje zadání z otázky, resp. jeho „klíčová slova“. Otázky J. Rosáka jsou přítom v řadě případů jaksi „podvojně“, moderátor se ptá na dvě různé věci najednou; ale ani v těchto případech partnerka nic nezanedbává, podrží v paměti druhou část otázky a odpoví postupně i na ni.

- (12) JR *Čili prozradte nám, kde jste se narodila, jestlipak ve vaší rodině bylo nějaké vědecké zázemí, jestli už tam bylo zaděláno na to, že tím vašim životním směřováním bude opravdu věda?*
 EZ *No tak narodila jsem se v Praze, jsem Pražák tělem i duší (...). No zázemí vědecké v rodině jsem vlastně měla, protože tatínek pracoval na jednom z ústavů Akademie věd...*

Někdy moderátor položí otázku o dvou částech, host odpoví na první část, pak moderátor vstoupí s další doplňující otázkou, host odpoví na ni a pak se ještě vrátí ke druhé části původní otázky. Před závěrem rozhovoru pak moderátor opět položí dvě otázky najednou: zeptá se jednak, co by předsedkyně AV na počátku nového roku přála české vědě, a jednak si neodpustí otázku, která už v průběhu dialogu visela ve vzduchu: zda paní profesorka časem – jako její předchůdci ve funkci – nezamíří do politiky... Eva Zažímalová začne svou odpověď *Dobře, tak já to vezmu popořadě*; nejprve vysloví své přání české vědě a poté pokračuje

čuje: *No a k té vaší otázce, chodil jste kolem toho hezky jako okolo horké kaše (...) Já politické ambice nemám...* I v případě, že ji moderátor přeruší, mluvčí dokončí verbalizaci své myšlenky (např. neukončeného výčtu):

- (13) EZ ... vlastně na Akademii věd se řeší všechno možné, počínaje astronomií, přes matematiku, informatiku, fyziku, inženýrské obory, chemii, biologii
 JR Musíte do toho pronikat trochu taky? No minimálně asi ano.
 EZ Až teda k těm humanitním a sociálním vědám. (...)

4.2 Proud mluvené řeči v replikách respondentky vytváří rozsáhlé syntaktické celky, složené z mnoha výpovědních jednotek; mluvčí se v nich ale nikdy neztrácí, drží se vyjadřované myšlenky, postupně ji rozvíjí, celky jsou spojitě, koherentní, výpovědi na sebe navazují:

- (14) *Tak takhle, já jsem samozřejmě vyrůstala v době Vinnetou, takže pro mě Vinnetou a Old Shatterhand, to bylo prostě čtení, tenkrát si pamatuju, někde na tom prvním stupni základní školy, to jsem četla Vinnetou, tenkrát nebyl v češtině, tak jsem ho četla ve slovenštině, takže jsem se naučila docela jako i číst slovensky dobře.*

4.3 Velmi častým prvkem v těchto rozsáhlých replikách jsou vsuvky; v mluvených projevech bývají hojné, ale na druhé straně jsou považovány za jev velmi příznačný pro vyjadřování vědců, pro odborný styl, a to i pro texty psané: odborník totiž při výkladu a prezentaci náročných obsahů má neustále potřebu vložit ještě nějaké vysvětlení, poznámku, komentář apod. Obě tyto motivace se v odpovědích prof. Zažímalové zřejmě spojují. Vsuvky v mluvené češtině podrobně analyzovala O. Müllerová (in Čmejrková – Hoffmannová 2011, s. 158–172) a klasifikovala je podle toho, nakolik se vložením parentetické výpovědi poruší/neporuší syntaktická strukturace výpovědi základní, zda mluvčí po vsuvce pokračuje v započaté syntaktické struktuře, zda např. zopakuje poslední slovo/slova před parentezí. Zde bych opět ráda konstatovala, že vsuvky Evy Zažímalové jsou vkládány velmi „spořádaně“ – mluvčí zasunutou jednotku registruje a vždy se nějakým způsobem vrací k tomu, co parentezí předcházelo; v př. (15) zopakuje tematicky klíčové slovo *dědeček*, v př. (16) konstrukční prvek *že bych* (vsuvka je vyznačena podtržením):

- (15) *Můj dědeček měl doma sbírku minerálů, on je jako rodina teda mé maminky pocházela z Českého ráje a dědeček chodil na Kozákov sbírat tam polodrahokamy a to bylo jeho hobby.*
 (16) *Takže, že bych, znala jsem stromy, samozřejmě, znala jsem ty základní rostliny, to ano, ale že bych nějak zvlášť tíhla přímo k botanice, to ne.*

Návaznost dokonale funguje i v případě dvojitých vsuvek (př. 17) nebo dvou vsuvek následujících brzo za sebou (18). V prvním případě mluvčí sděluje „ten můj vkus jako se moc nevyvíjí“, vkládá nejprve první upřesňující parentezí „pokud jde o tu současnou hudbu“ a hned poté další upřesnění „populární hudbu teda musím zdůraznit“. V druhé ukázce zní základní výpověď „my, když jde o lidské zdroje, tak my o ty lidské zdroje soutěžíme na trhu na celém světě“, do ní jsou rychle za sebou vloženy dvě parenteze, ale zájmeno *my* vytváří návaznost přes oba vsunuté komentáře a termín *lidské zdroje* překlenuje komentář druhý:

- (17) ... řekla bych, že ten můj vkus, pokud jde o tu současnou hudbu, populární hudbu teda musím zdůraznit, jako se moc nevyvíjí.
 (18) ... my, když teda teďka použiju velmi nehezky termín z managementu, když jde o lidské zdroje, já teda opravdu ten termín nemám ráda, ale přiznám se, že neznám teda lepší v tomto případě, tak my o ty lidské zdroje soutěžíme na trhu na celém světě.

4.4 Při analýze mluvených projevů nepoužíváme nevhodná označení syntaktických jednotek *věta* a *souvětí*; obtížné je i rozlišování parataxe a hypotaxe (ostatně lze souhlasit s P. Auerem 2009, který pokládá za mýtus časté tvrzení, že hypotaxe je v mluvených projevech vzácná a že parataxe v nich naprosto převažuje). Nebudu zde tedy psát o „souvěťch“, ani o *věťách hlavních* a *vedlejších*; přesto si dovolím tvrdit, že rozsáhlé mnohavýpovědní celky, s nimiž se napořád setkáváme v replikách Evy Zažimalové, jsou dobře organizovány a perfektně syntakticky „poskládány“. Mluví se vždy drží myšlenky, kterou zvolila jako odpověď na partnerovu otázku, rozvíjí své téma pomocí dílčích témat vyjadřovaných např. vsuvkami nebo „vedlejšími větami“, někdy i jednotkami volně přiřazenými, juxtaponovanými; ale hlavní téma navazující na otázku nikdy neopouští. Takto např. odpovídá na otázku, kterým oborem se začala zabývat po studiu na přírodovědecké fakultě:

(19) *A vlastně v průběhu teda své diplomové práce jsem pracovala na takzvaných lektinech, což jsou bílkoviny, které jsou schopny rozpoznávat a vázat cukry, a když jsem pak dodělala tu diplomovou práci, tak jsem chtěla i v rámci teda tady toho zájmu pracovat na receptorech pro živočišné hormony a měla jsem vyhlídnuté místo, jenže shodou okolností to byla skupina ve stejném ústavu, kde pracoval můj otec, a to mi prostě bylo řečeno, samozřejmě nepřímou, že vůbec nepřipadá v úvahu, abych pracovala na stejném ústavu jako můj otec.*

Výstavba neobyčejně rozvětvených, ale důsledně koherentních celků se přitom týká jak témat osobních, privátních (př. 20), tak témat odborných, profesionálních (př. 21):

(20) *Ale já jsem v té době vlastně, ale mnohem dřív, než ty koně, měla ještě jeden zájem, ke kterému mě teda přivedla moje babička z maminciny strany, která hrála na klavír, takže mě teda učila hrát na klavír, to na mně teda nějaké výrazné stopy nezanechalo, ale ona mě přivedla do Kühnova dětského sboru, takže já jsem pak osm roků zpívala v Kühnově dětském sboru, z toho tedy čtyři roky v tom koncertním oddělení, takže jsme zpívali třeba i na Pražském jaru nebo v Národním divadle v operách, kde jsou dětské sbory, a strašně ráda na to vzpomínám.*

(21) *Jsou obory, kde ti lidé pořád ještě pracují víceméně sólo, hlavně teda humanitní obory nebo třeba možná teoretická fyzika, ale většina těch experimentálních oborů, nebo téměř všechny experimentální obory vyžadují tým, to jako minimálně dvou lidí, spíš víc a samozřejmě záleží na tom, jestli je to obor, záleží i na tom, jaké vlastně potřebujete přístrojové vybavení, protože čím pokročilejší a rozmanitější vybavení potřebujete, tím víc potřebujete specializovaných lidí, kteří dovedou s těmi přístroji pracovat a interpretovat ty výsledky, takže třeba v tom oboru, kde se pohybuju já, což je tak pomezí biochemie a molekulární biologie, cytologie, tak tam opravdu potřebujete tým minimálně několika lidí, **aby ty výsledky opravdu**, jako a teď vlastně nejenom to, potřebujete ten svůj tým, kde máte nějakou tu svoji specializaci, ale bez poměrně široké mezinárodní spolupráce se neobejdete.*

Tyto a další pozoruhodně vystavěné celky bych mohla analyzovat dlouho, ale netroufnu si na to už proto, že bohužel chybí přepis prozodických jevů. Pokud by při podrobnějším rozboru přece jen byla zaměřena pozornost na poměr parataxe a hypotaxe, je i z posledních tří ukázek patrný nemalý výskyt spojovacích a vztažných výrazů, které jsou v psaných projevech charakteristické pro vedlejší věty (*když, že, jestli, protože, aby, který, jaký*; ale i *což*, připsované obvykle „nepravým vedlejším větám“). A z těchto tří rozsáhlých ukázek je možno poukázat snad na jediné místo (21), kde mluví syntaktickou jednotku vyložené neukončí, předčasně opustí (*aby ty výsledky opravdu*); to je jinak v mluvených projevech velmi časté, v odpovědích této účastnice rozhovoru však spíše ojedinělé.

I přes okleštěnost přepisu vykazuje rozhovor množství dalších pozoruhodných jevů, na které by bylo možno se zaměřit. Například jsem se téměř nezabývala stavbou otázek Jana Rosáka, u kterých by – mimo jiné – stál leckde za povšimnutí slovosled. Jiří Zeman v už zmíněné Syntaxi mluvené češtiny (Hoffmannová – Homoláč – Mrázková 2019, s. 56–61) uvedl řadu příkladů na specifické zakončení výpovědi, kdy po zdůrazněném předposledním slovu následuje jako poslední slovo spíše neplnovýznamové, krátké (částice, spojka, příslovce),

tvořící k předchozímu zdůrazněnému výrazu jakousi příklonku. Takto nezřídka končí i otázky J. Rosáka: *Máte takovou trochu erupturní povahu taky? Tak já jsem si říkal, jestli náhodou pořád nezpíváte v nějakém akademickém sboru třeba?*

5. Závěr

V tomto příspěvku jsem se však věnovala především replikám prof. Evy Zažímalové – mluvčí, k jejíž komunikační kompetenci nesporně patří spisovná čeština, odborná terminologie a také schopnost držet se tématu, postupně rozvíjet myšlenku, v řadě kroků vyčerpát zamýšlený obsah a činit to v komplexních, dobře organizovaných, vzhledem k obvyklému standardu mluvených projevů určitě nadstandardně uspořádaných syntaktických, či spíše textových celcích. K této intelektuální kompetenci, nezbytné pro situace „s vyššími komunikačními cíli“, ale přistupuje i kompetence vztahená k běžnému dorozumívání – např. schopnost pohotově a adekvátně reagovat na repliky partnera, nebo užívat mluvenou češtinu s řadou jejích typických atributů. Domnívám se, že vůči jejímu uplatnění v žánru neformálního partnerského rozhovoru, jak byl výše charakterizován, nelze mít žádné podstatné výhrady (necháme-li stranou skutečně vysoký výskyt výrazů výplňkového charakteru, který je součástí idiolektu této mluvčí).

A v úplném závěru bych se vrátila k námitce Františka Štíchy proti zveřejnění tohoto přepisu. Vzpomněla jsem si tu na názor zformulovaný kdysi Fr. Danešem (1999, s. 268), že „strohé rozlišení na projevy veřejné a neveřejné se ukazuje jako příliš vnější a hrubé, je třeba brát do úvahy různou míru ‚veřejnosti‘ projevů a také různý smysl (záměr) tohoto zveřejňování“. Rozhovor v rozhlasovém pořadu Tandem má nepochybně povahu veřejnou – ale v podobě mluveného dialogu! Zveřejnit neumělý a neautorizovaný přepis, mechanický převod ústního rozhovoru do psaného textu, je velmi na pováženou, vzhledem k zásadním rozdílům mezi psanou a mluvenou češtinou. Kolega Štícha má pravdu, že takto zveřejňovat by se nemělo; na druhé straně archiv Newton Media není přístupný široké veřejnosti, přístup je omezen jen na určitou skupinu uživatelů. Soudím, že oběma osobnostem, které spolu partnerský rozhovor vedly, toto relativní „zveřejnění“ nijak neublíží; a já jsem velmi ráda, že jsem rozhovor měla (aspoň v této podobě) k dispozici.

Příspěvek vznikl v rámci projektu č. 19-21523S, podporovaného Grantovou agenturou ČR.

LITERATURA

- AUER, P. (2009): On-line syntax: Thoughts on the temporality of spoken language. *Language Sciences*, 31 (1), 1–13.
- BROWN, P. – LEVINSON, S. C. (1987): *Politeness. Some Universals in Language Usage*. Cambridge: Cambridge University Press.
- ČMEJRKOVÁ, S. (1996): Spisovnost a nespisovnost v současné rozhlasové a televizní publicistice. In: R. Šrámek (ed.), *Spisovnost a nespisovnost dnes*. Brno: Masarykova univerzita, 191–194.
- ČMEJRKOVÁ, S. (2007): Od partnerského rozhovoru k talk-show. In: *Přednášky z 50. běhu Letní školy slovanských studií*. Praha: FF UK, 48–60.
- ČMEJRKOVÁ, S. et al. (2013): *Styl mediálních dialogů*. Praha: Academia.
- ČMEJRKOVÁ, S. – HOFFMANNOVÁ, J. (eds.) (2003): *Jazyk, média, politika*. Praha: Academia.
- ČMEJRKOVÁ, S. – HOFFMANNOVÁ, J. (eds.) (2011): *Mluvená čeština: Hledání funkčního rozpětí*. Praha: Academia.

- DANEŠ, F. (1999): Kultura mluvených projevů: Její základní předpoklady a aktuální problémy. In: F. Daneš, *Jazyk a text I*. Praha: FF UK, 264–275.
- HAUSENBLAS, O. (1993): Nevšednost a formálnost jako podstatné rysy spisovné češtiny. *Naše řeč*, 76 (2), 72–74.
- HOFFMANNOVÁ, J. (2015): Koncepce stíleobrazujících faktorů i možnosti jeho modifikací v nastojajícího vřemja. *Aktual'nyje problémy stilistiki*, 1, 51–57.
- HOFFMANNOVÁ, J. (2017): Ustnyj češskij jazyk v řeči s vyššími komunikativními celji. In: G. P. Neščimenko (ed.), *Aktual'nyje etnojazykovyje i etnokul'turnyje problémy sovremennosti III*. Moskva: Izdatel'skij Dom JaSK, 93–108.
- HOFFMANNOVÁ, J. – HOMOLÁČ, J. – MRÁZKOVÁ, K. (eds.) (2019): *Syntax mluvené češtiny*. Praha: Academia.
- HOFFMANNOVÁ, J. – ZEMAN, J. (2017): Výzkum syntaxe mluvené češtiny: inventarizace problémů. *Slovo a slovesnost*, 78 (1), 45–56.
- HOMOLÁČ, J. – MRÁZKOVÁ, K. (2014): K stylistickému hodnocení jazykových prostředků, zvláště lexikálních. *Slovo a slovesnost*, 75 (1), 3–38.
- JOOS, M. (1962): *The Five Clocks*. New York: Harcourt Brace.
- LOLLOK, M. (2018): Několik poznámek k ne/formálnosti jazykové komunikace v češtině. *Bohemistyka*, 18 (1), 3–18.
- MAREŠ, P. (2003): Spisovnost a nespisovnost, formálnost a neformálnost. In: *Přednášky z 46. běhu Letní školy slovanských studií*. Praha: FF UK, 99–108.
- MAREŠ, P. (2007): Někteřé vývojové tendence současné češtiny. In: *Přednášky z 50. běhu Letní školy slovanských studií*. Praha: FF UK, 37–47.
- MÜLLEROVÁ, O. (2003): Rozhovor s hostem: Žánř rozhlasového vysílání na pomezí interview a přátelského popovídání. In: S. Čmejřková – J. Hoffmannová (eds.), *Jazyk, média, politika*. Praha: Academia, 116–156.
- MÜLLEROVÁ, O. (2010): Neformálnost komunikace ve veřejných projevech. In: S. Čmejřková – J. Hoffmannová – E. Havlová (eds.), *Užívání a prožívání jazyka: K 90. narozeninám Františka Daneše*. Praha: Karolinum, 379–382.
- SACKS, H. – SCHEGLOFF, E. A. – JEFFERSON, G. (1974): A simplest systematics for the organization of turn-taking in conversation. *Language*, 50 (1), 696–735.
- TROST, P. (1995): Formální a neformální řeč. In: P. Trost, *Studie o jazycích a literatuře*. Praha: Torst, 314–323.